

Průvodce sociologií

Jan Jandourek

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Průvodce sociologií

Jan Jandourek

Jan Jandourek

PRŮVODCE SOCIOLOGIÍ

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
www.grada.cz
jako svou 3292. publikaci

Odpovědná redaktorka Maria Arnautovová
Ilustrace Romana Jandourková
Sazba a zlom Denisa Kokošková
Návrh a realizace obálky Denisa Kokošková
Počet stran 208
Vydání 1., 2008

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2008

ISBN 978-80-247-2397-6 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6675-1 (elektronická verze ve formátu PDF)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

1. Úvod – Je sociologie vědou?	7
2. Kultura	53
3. Náboženství	65
4. Socializace	81
5. Sociální změna	107
6. Deviace a zločin	115
7. Moc	137
8. Rasa a etnicita	155
9. Sociální stratifikace	171
10. Sex a gender	179
11. Co dál se sociologií	195
Literatura	199

ANI NEVÍM, CO TO JE...
BUDEME TOMU ZATÍM ŘÍKAT SOCIOLOGIE.

1. Úvod — Je sociologie vědou?

Muž, který dal sociologii jméno, August Comte, ji považoval za nejvyšší vědu, proto jí také říkal sociální fyzika. To byla vlastně pocta, protože fyzika je věda úctyhodná a přesná. Podle Comta je to však sociologie, kdo vykazuje znaky nejvyšší složitosti a konkrétnosti a proto je vědou „poslední“. Jenomže přes tyto velké počáteční ambice se sociologii nakonec, přes velkou popularitu, které v některých dobách dosáhla, nepovedlo dosednout na pomyslný trůn. Dnes už si musí přiznat, že se nestala vědeckým náboženstvím s kněžstvem a kultem, jak si to Comte ve svém idealismu představoval. Nejenom to, pro svou malou schopnost předvídat ji dokonce mnozí ani za vědu nepovažují, nebo ji aspoň vykazují do oblasti věd „měkkých“. Čestného označení „tvrdé vědy“ se dostává přírodním vědám.

**Tak je tedy sociologie vědou?
A co je to vlastně věda?**

Jak pochopit svět

Můžeme nalézt tři velké přístupy zvládnutí světa. V angličtině se jim říká belief system. Česky bychom to mohli přetlumočit snad jako světonázor nebo věroučný systém. Je to prostě pohled na svět, který má svou vnitřní logiku a nesnáší se se systémy konkurenčními. Takové jsou tři: magie, náboženství a věda.

Věda jakožto systematické poznávání skutečnosti má své kořeny už v dávnověku, pouze nebyla její role tak přesně vymezena. Ještě středověký myslitel Albert Veliký (1193 či 1206–1280) byl jak vědcem, tak teologem a ještě navíc alchymistou. Lidové pověsti v něm

dokonce viděly černokněžníka. Tak pochybnou pověst by si dnešní vědec dovolit nemohl. Svět se na počátku středověku podobal rozlehlému posvátnému háji, kde několik benediktinských mnichů sverpě kácelo stromy a vytvářelo paseky. Nový svět vznikal likvidací posvátných pohanských dubů a křesťanské mýtiny zabíraly stále větší plochu. Nakonec došlo k tomu, že povrch západního světa byl v podstatě tvořen jednou velkou mýtinou, kde tu a tam zůstalo něco málo posvátného porostu. V době „odkouzlení světa“ (jak tomu říká sociolog Max Weber) křesťanství nedobrovolně vyklidilo mnoho pozic, zůstala jen poušť a na ní něco málo posvátných travin, pro změnu křesťanských. Na této poušti se pánem stalo nové náboženství, kterému se říkalo vědění (věda) a jeho proroky byli vědci.

Mnohé vědecké zásady byly známy už ve starověku. Klíčový význam však věda získává od dob renesance. Ještě francouzští encyklopedisté mohli usilovat o shrnutí vědění do několika (byť úctyhodných) svazků. Jako by zákony vepsané do přírody mohly být přepsány do knihy a potom zase použity ve prospěch člověka – třeba i proti přírodě samé. Vědě, která je specifickým způsobem poznání, tu byla přisouzena role blízka náboženství. Převést člověka z temnoty nevědění ke světlu poznání, vysvobodit ho od utrpení, bolesti a nakonec možná i smrti.

Konec vlády autority

Věda popřela primát autority, zdůraznila roli racionality a potřebu experimentu. Už neplatí, že moucha má tolik noh, kolik jí přisoudil Aristoteles. Má jich tolik, kolik jich napočítal badatel. Věda – ve své ideální podobě pochopitelně – sbírá empirická data, vytváří teorie a hypotézy a ty potom testuje. Pro vědu má smysl zabývat se pouze takovými výroky, o kterých lze říci, že jsou pravdivé, nebo nepravdivé. Testovat například existenci očístce nebo andělů není možné, takže ať už existují, nebo ne, nejsou pro vědu tématem. Protivníci se nevzdali bez boje. Nejdříve se zdálo, že náboženství se

bude tak dlouho stahovat na předem připravené pozice, až zmizí navždy. Zápas mezi vědou a náboženstvím však skončil příměřím. Náboženství pochopitelně utrpělo velké rány. Ty mu způsobila například evoluční teorie, když člověka, Boží obraz, zařadila mezi ostatní tvory a přisoudila mu zvířecí předky. Textová kritika zpochybnila jedinečnost a celistvost posvátných knih, psychoanalýza odkryla moc nevědomí nad vědomím a tak torpédovala četná ponaučení tradiční morálky. Věda však nikdy nedokázala překročit svůj stín a k poměrně přesnému popisu toho, jak se věci dějí, nedokázala nikdy přidat vysvětlení, proč se dějí. Mendělejevova tabulka prvků nepřináší člověku tazajícímu se po smyslu života velkou úlevu. Nikdo však nemůže vědě upřít jednu přednost: většinou to funguje. Tam, kde na modlitby nepřichází žádná odpověď a magické úkony volají po reklamaci pro nefunkčnost, může se věda pochlubit tím, že letadla skutečně létají, prášky proti bolestem zabírají a atomové bomby vybuchují. Jak věda, tak náboženství jsou ve svých základech neporazitelné. Mohou se nanejvýš doplňovat, když například morální teolog hovoří o etických problémech spojených s novými objevy nebo vědec poukazuje na relativnost náboženských tradic.

Teologie už nechce vstupovat na křehký led a napovídat vědcům, na co by měli přijít. Třeba, že by bylo dobré spíše věřit, že lidstvo pochází z jednoho páru, jak kdysi naznačoval papež Pius XII. (†1958). Věda si zase nečiní nárok na neomylnost. Jak ještě uvidíme, podle tzv. falzifikační teorie už nejsou vědecké teorie potvrzené a vyvrácené, ale spíše jsou tu teorie vyvrácené a ještě nevyvrácené.

Nejen to. Ukazuje se, že i vznik vědeckých teorií souvisí s životem vědecké komunity více, než by se zdálo. Podle amerického teoretika vědy Thomase Samuela Kuhna (*1922) vládne vědě vždy jedno paradigma, tedy jeden základní vzor. Takovým byla třeba newtonovská fyzika. Potom se objevuje řada anomálií, které se do stávajících teorií „normální vědy“ nevejdou. Vědci se pochopitelně pokoušejí všechno sladit do fungujícího celku, ale když už to opravdu nejde, dochází ke krizi a „vědecké revoluci“. Tak se objevuje na scéně například Einsteinův model.

Věda se nepěstuje ve vzduchoprázdnu, ale ve společenském kontextu. Řečeno lidsky, mluví do ní i politici, šarlatáni a sami ctižádostiví a více či méně schopní vědci. Věda stojí hodně peněz a musí vykazovat spektakulární výsledky. Proto se každoročně věnuje taková pozornost Nobelovým cenám a vlády velmocí si hlídají únik „mozků“ do ciziny. Především takových mozků, které mají povědomí o strategicky důležitých projektech. Věda byla odrazovým můstkem i pro mnohé pseudovědce, ať už to byli oblíbenci diktátorů, jako slavná ruská dvojice Stalinových oblíbenců Olga Lepešinská (1871–1963) a Trofim Lysenko (1898–1976), nebo nejrůznější „odborníci“ bádající v nacistickém Německu o rasových teoriích. I za zcela seriózními projekty mohla stát politická objednávka, jak tomu bylo třeba v případě přistání člověka na Měsíci v projektu Apollo. I ti, kdo mezi vážné badatele patří, jsou podřízeni ne zcela objektivním kritériím hodnocení.

Rituály a vědeckost

Věda má i své vlastní rituály, které se pro badatele stávají noční můrou. Kromě toho, aby na něco přišli, musejí se starat i o svou viditelnost, a to se stejnou péčí jako modelky na předváděcím molu. Chcete-li u vědeckého pracovníka vyvolat nevolnost, proneste před ním příslušné magické formule jako „citační index“ nebo „impakt faktor“. Kdo nepublikuje a není citován, je odsouzen k odborné smrti. I mezi vědci je možno vést spor o to, která disciplína si čestný titul věda vůbec zaslouží. K vědě totiž patří experiment a schopnost předvídat. Jak má ale experimenty provádět historie? Nebo sociologie? Společnost není laboratoř, aby sociolog vyvolával revoluce nebo politolog vládní krize a potom (za stejných a laboratorně čistých podmínek) pozoroval, jak věci probíhají. Také schopnost předvídat je někdy pochybná. Britský sociolog Anthony Giddens (1938) v roce 2000 při své návštěvě v Praze na otázku, jak je to u sociologie se schopností předvídat, když selhala například ohledně předpovědi pádu komunismu v roce 1989, problém otočil:

„Přírodní vědy stále ještě nedokážou předpovídat zemětřesení,“ řekl. „Předpověď je vždy ošemetná záležitost a vědci z oblasti společenských věd si v předpovídání nevedou o nic lépe než přírodovědci. Přesto si myslím, že pokud jde o rok 1989, je docela překvapivé, že Sovětský svaz i východní Evropu studovaly na plný úvazek stovky vědců, a téměř nikdo si nepředstavoval, že se tyto události odehrají tak, jak se pak odehrály. Z toho bychom se mohli poučit: svět nás bude neustále překvapovat a vůbec nezáleží na tom, jste-li sociologové, či nikoli. Svět je stále komplikovanější a to též platí o lidském jednání.“

Jaké myšlení je tedy vědecké?

Ukažme si nejdříve na konkrétním příkladu, jaké myšlení vědecké není:

Existuje zvláštní teorie, která říká, že Zeměkoule je ve skutečnosti dutá a uvnitř je ještě jeden svět. Zní to absurdně, ale přesto se najde mnoho lidí, kteří tomu věří a pokoušejí se pro to nalézt „vědecké“ důkazy.

Tak například na <http://www.sweb.cz/dutazeme/> se dočteme, že „Richard Evelyn Byrd, admirál námořnictva Spojených států, proletěl letadlem severním a jižním polárním otvorem v roce 1929, v únoru 1947 severním a 13. ledna 1956 jižním polárním otvorem. Dánský vědec a badatel Edmund Bork vedl expedici do duté země roku 1991.“

Argumenty dále pokračují: „Ledovce vznikají z řek uvnitř polárních otvorů. Řeky v zimě zamrzají, ale v létě se ledovce odlamují a jsou vytlačovány do moře. Tvoří je tedy sladká voda, která se jinak v této oblasti v atmosféře nevyskytuje. Sibiřští zmrzlí mamuti a další divoká zvířata žijící uvnitř země, jako je nosorožec srstnatý, sob, hroch, lev a hyena, spadnou do řek, v nichž zmrznou a později se dostávají ven spolu s ledovci. To vysvětluje, proč se v jejich žaludcích často nachází ještě čerstvá potrava.“

A tak dále. Vědci prý mají v Severním ledovém oceánu nacházet subtropická semena, květiny, zelené rostliny, stromy a mnoho

naplaveného dřeva, které nemohou pocházet odjinud než ze středu země. A navíc: „Obrázky z družic ukazují polární otvory.” A nakoniec: „Žádná letecká společnost nelétá přes pól, protože by tím riskovala, že letadla vlétnou do polárního otvoru.” Podobných argumentů je tam na několik stran.

Zní to všechno i pro ucho necvičené na první pohled jako pitomost. Může to však být dobré cvičení, abychom si uvědomili, co je vědecké poznání.

Upřímně řečeno, málokdo z nás by byl schopen okamžitě takový obraz světa vyvrátit. Kolik můžete z hlavy jmenovat leteckých společností, které létají přes pól? Znáte osobně někoho, kdo letěl dopravním letadlem přes točnu? Že je dosažení severního pólu R. E. Byrdem pochybné, je už delší dobu známo. Technické možnosti jeho letadla a povětrnostní podmínky onoho dne naznačují, že se zřejmě obrátil ke zpátečnímu letu ještě před dosažením vrcholku Země. Když na internetu naleznete reprodukci jakéhosi rozmazaného snímku pólu pořízeného z družice, skutečně to vypadá tak, jako kdyby tam byl velký otvor. Proč si tedy myslíme, že podobné teorie jsou postavené na hlavu? Proč si myslíme, že uvnitř Země není ještě nějaká další?

Pomůžte nám několik zásad z teorie vědy.

Předně je to takzvaná occamova břitva. To je zásada pojmenovaná podle středověkého myslitele Occama: „Pluralitas non est ponenda sine neccesitate” neboli: „Zavádět více pojmů na vysvětlení toho samého je přípustné jen tehdy, když je to nevyhnutelné.“

Mnohdy se tento přístup vykládá trochu volněji, totiž že nemáme zbytečně hýřit novými teoriemi, když se nám docela dobře osvědčují ty staré a ty nové nám navíc nic podstatného nevysvětluje.

Zdravý rozum nám říká, že kdyby na pólech byly tak velké otvory, že jimi může proniknout loď, proplout letadlo nebo putovat vědecká výprava, tak bychom se to dříve nebo později dověděli. Lidé na póly putují už celé století a při znalosti lidské povahy nemáme důvod si myslet, že by lidská ješitnost nebyla tak mocná, aby se nějaký objevitel nepochlubil originálním zjištěním, že uvnitř země

je ještě jeden svět, ozařovaný jakýmsi vnitřním sluncem, že tam žijí zachovalí pravěcí tvorové atd. Žádná rozvědka světa by tuto ambici nemohla zastavit. Je však poctivé si přiznat, že tento náš argument je stejně pomocným argumentem, jako jsou ty o leteckých společnostech, které údajně nelétají přes pól.

Occamova břitva nám však říká, že není třeba vymýšlet krkolomnou teorii o duté Zemi, když ani nic nového nevysvětluje, ani jí naprostá většina pozorování neodpovídá, ani nám poznání světa nezjednodušuje, spíše naopak.

Jenomže to ještě neznamená, že teorie duté Země nemůže být přes všechny tyto výhrady pravdivá. Jak tedy postupovat? Něco nám o tom může říci takzvaná teorie falzifikace.

Britský filozof vědy rakouského původu Karl Raymund Popper (1902–1994) přišel s myšlenkou, která zní na první pohled trochu zvláštně. Vědecká tvrzení podle něj nemohou být dokázána. Je to dáno tím, že příroda je vždycky složitější než naší představy o ní. Ať vymyslíme cokoli, je to nedostatečné. Jediné, co můžeme s vědeckým tvrzením učinit, je dokázat jeho případnou neplatnost. Pouze v čisté matematice můžeme učinit prohlášení, která lze doložit. Věda tedy neustále vyřazuje teorie, které neprošly testem. Víme, co neplatí. Co platí, to nevíme, protože kterákoli teorie může být ještě vyvrácena, až se objeví nové skutečnosti, o kterých dosud nemáme ani tušení. Ani mít nemůžeme, to bychom byli vševědoucí a žádnou vědu nepotřebovali.

Pro ilustraci se vraťme k našemu původnímu příkladu s dutou Zemí. Pokud zjistíme, že na zemských pólech žádné otvory nejsou, popřípadě pomocí jiných testů zjistíme, že Země dutá není, tak teorie duté Země padá. Teorie „plné Země“ má vyšší vysvětlovací sílu než teorie „duté Země“.

Ne vždy je to takto jednoduché. Vědci rozhodně nejsou sevřeným šikem, který kráčí neomylně dějinami vpřed. Cesta vědeckého postupování vpřed je poněkud křivolaká. Jako teologové používají výraz „šťastná vina“, tedy to, že hřích lidem zajistil tak skvělého spasitele, mohli by lidé vědy zase hovořit o „šťastném omylu“, tedy o falešných teoriích a postupech, které ukázaly na správnou cestu.

Přesto mají historici vědy k falzifikační teorii výhrady. Teoreticky to zní dobře, problém je ale v tom, že mnoho slavných objevů v historii vědy se tímto způsobem rozhodně neodehrávalo.

Jako klasický případ lze uvést například toskánského astronoma a matematika Galileo Galileiho (1564–1642), který se stal symbolem boje vědy proti tmářství. Tento pohled na známého astronoma však není jediný možný. Podle rakouského filozofa vědy Paula Karla Feyerabenda (1924–1994) přišel Galileo s teorií, která je v rozporu s běžnou lidskou zkušeností a ve skutečnosti nebyl schopen ji přesvědčivě doložit vědeckými argumenty. I podle našich měřítek se zdá, že tím, kdo se držel zdravého rozumu, byla ve skutečnosti církev. Galileo byl odsouzen na základě vědeckých názorů, které tehdy převládaly, nikoli podle názorů náboženských. Názor církve ve věci nové kosmologie sdílel například i slavný dánský astronom Tycho Brahe (1546–1601).

Pokud jde o sociální důsledky takové teorie, nedopadne Galileo lépe. Podle tehdejších představ bylo Písmo Svaté významnou podmínkou lidské existence a tento názor sdíleli i mnozí významní vědci této i pozdější doby (Koperník, Kepler, Newton). Pokud církev tvrdila, že má výlučný monopol na výklad Písma, nechovala se jinak – říká Feyerabend – než Americká lékařská asociace vůči laickým léčitelům. Církev a moderní vědecké instituce se chovají v tomto ohledu stejně. Galileo se dopustil něčeho, co je vlastně hluboce „nesoučasné“. Kvalitu života jako by určovala pouze věda. Církev se svým výkladem Písma v podstatě říkala, že věda nemá monopol na výklad lidského života. Přitom byla církev v otázkách vědy méně rigidní, než se má podle obecného povědomí za to. Mnoho míst v Písmu například poukazovalo na to, že Země je plochá, a přitom církev poměrně brzy připustila, že má tvar koule. Církev však byla ochotna provádět revize pouze tehdy, pokud dostala vědecký důkaz. A ten v případě Galilea nebyl dostatečný. Protože Galileo svou hypotézu nemohl doložit, bylo mu uloženo, aby ji vyučoval jako hypotézu a nikoli jako pravdu, což astronom nedodržel. Když k tomu přidáme, že v dalekohledu, který používal, viděl každý něco jiného, tušíme, v čem je problém.

Jenže se ukázalo, že Galileo měl pravdu.

Kromě Popperova existují však i další schémata pro popis fungování vědy. Jedno z nich nabídl již zmíněný americký historik vědy Thomas S. Kuhn (1922–1996) ve své knize *Struktura vědeckých revolucí* (*The Structure of Scientific Revolutions*, 1962) Kuhn používá pojem paradigma, ke kterému se ještě vrátíme, až budeme mluvit o různých paradigmatech sociologie. Paradigma je jakýsi rámec, hledisko, ve kterém si klademe otázky a vedeme diskuse. Například teorie „velkého třesku“ hlásající, že vesmír počíná svou existenci v určitém okamžiku. (Vedle toho existují dnes i menšinové teorie, které velký třesk popírají.)

Nejdříve zde podle Kuhna máme fázi tzv. „normální vědy“. Vědci v této fázi používají paradigma na nové objekty svého výzkumu. Často se však objeví něco, co se do současného pojetí nehodí. Takový jev bývá potom zanedbáván s tím, že „ono se ještě uvidí a nějak se to vysvětlí“. Takových jevů však někdy přibývá stále více a dochází ke krizi, kterou už není možné podle starého paradigmatu vyřešit. Pak přichází „vědecká revoluce“.

Schéma tohoto vývoje tedy podle Kuhna vypadá takto:

Takto byl například newtonovský pohled na svět nahrazen o tři století později einsteinovským.

Podíváme-li se na teorii paradigmat, ani zde to úplně historicky neseď. Došlo tu ke krizi, která by si vyžadovala novou teorii? Ne, ptolemaiovská astronomie v žádné krizi nebyla. Nová teorie nebyla podle Feyerabenda dokonce ani jednodušší než stará.

„Skutečný vývoj institucí, idejí, praktik atd. často nezačíná problémem, nýbrž spíše nějakou vnější činností, jakou je hra, která jakožto vedlejší efekt vede k vývojům, jež později lze interpretovat jako řešení neuvědomovaných problémů.“ (Feyerabend 2001: 183)

Feyerabend dokonce tvrdí, že přísný falsifikacionismus by vědu zničil a dokonce by ani nedovolil, aby vůbec vznikla. Pomoci si ad hoc hypotézou a politickou protekcí sice není úplně čisté, ale věda se často posunula vpřed právě těmito prostředky. Zní to ošklivě, ale nejen pavěda, i věda si někdy pomáhala proti stoupencům starých názorů silou.

Jen ze samotné viktoriánské doby můžeme nalézt zmínky o mnoha jevech, u kterých nebylo zcela jasné, zda se jedná o vědu, či šarlatánství. Stačí si například v časopise *Punch* přečíst zmínku o mesmerismu. Mesmerismus, víra v tělesný magnetismus, byl ve své době velmi populární. Přesto si mnozí už tehdy dělali z účinků mesmerizace legraci. Podle zprávy z *Punch* z roku 1842 uvedl doktor Collyer jednu ženu mesmerizací do takového stavu, že jí byl vytržen zub, aniž ona o tom něco věděla. Profesor Quizemall zase viděl na vlastní oči, jak se z hospody vynořil jedinec, který byl zcela zřejmě pod mesmerickým vlivem. „Značně kolísal ze strany na stranu a opisoval polokruhy, přičemž ruce a nohy tvořily radius a tělo střed. Padl celou délkou a vahou na chodník a nezdálo se, že by v nejmenším nějak trpěl, když se jeden policista pokoušel manipulovat jeho límecem a učinil několik výpadů silnou holí nad jeho holení s pravděpodobným záměrem zrušit mesmerické působení.“ Mesmerizovaný jedinec ztratil celý lem svého kabátu, aniž si čehokoli všiml.

Ještě na začátku 19. století se zdálo, že mezi vědou a náboženstvím není žádný rozpor. Mnohé náboženské publikace to ostatně říkají dodnes. Zdálo se, že bible a zkoumání přírody jsou jen dvěma stranami téže mince. Například William Paley ve svém díle *Natu-*

ral theology (1802) argumentoval, že v přirozených objektech můžeme rozeznat záměr, plán, takže odkazují k Bohu jakožto tvůrci. Tento optimismus trval až do 60. let 19. století. Potom se však objevila hrozba, která hrozila tuto idylu (také se tomu říká anglický politicko-náboženský establishment) narušit. Už ve 20. a 30. letech mnozí autoři, kteří chtěli využít vědecké závěry pro politické cíle, postřehli, že některé podoby vědy lze použít k omezení Boží role ve světě nebo rovnou k popření Boží existence. Problémů se však objevovalo stále více. Britští geologové učinili objevy, které byly v rozporu s tím, co si mohl přečíst čtenář bible. Pochopitelně se našly způsoby, jak bibli interpretovat tak, aby to víru nijak neo-hrozilo. Když vyšel spis Charlese Darwina (1809–1882) *O původu druhů* (*Origin of the Species*, 1859), dokázali se ho chopit jak protináboženští radikálové, tak i náboženští myslitelé a našli cesty, jak se s ním smířit.

Kdybychom to měli shrnout: věda, magie a náboženství jsou tři soupeřící výkladové systémy, které mohou žít vedle sebe, dokonce si možná mohou dodávat inspiraci, nemohou jeden druhého vyvrátit, ale pokud jde o jejich metody, jsou neslučitelné. Věda se liší tím, že je schopna říci, za jakých podmínek nějaké tvrzení ve vědecké teorii neplatí. Každá teorie je tak potenciálně vyvratitelná.

Když tohle všechno víme, můžeme se znova zeptat: Je tedy sociologie vědou? Abychom napětí stupňovali, zeptáme se nejdřív, zda vůbec existuje onen předmět, kterým se sociologie zabývá, totiž společnost.

Existuje lidská společnost?

Sociologie je vědou zabývající se studiem společnosti a vzájemných vztahů v ní. Tato školní poučka naráží hned na dva problémy. Zda existuje vůbec něco takového jako společnost a pokud ano, jestli ji lze nějakým rozumným a užitečným způsobem zkoumat. Nesmí nás mást, že se o společnosti běžně mluví a sociologie existuje a žije přinejmenším druhé století v nesčetných institucích. Je mnoho věcí, o kterých se mluví a jejichž zkoumání lidé věnují

velké množství energie, aniž by to něco vypovídalo o jejich existenci, třeba létající talíře nebo Atlantida.

„Neexistuje nic takového, jako společnost,“ řekla kdysi britská premiérka Margaret Thatcherová časopisu *Women's Own magazine* (31. října 1987 to bylo). „Existují jednotliví muži a ženy a existují rodiny.“ Podezřelé je už to, že paní Thatcherová k mužům a ženám přidává ty rodiny. Cožpak ty se neskládají z mužů a žen? Slovo rodiny by pro nás mělo být podobným podnětem, jako je pro románové detektivky nějaká nejasná stopa, která zpochybňuje vrahovu verzi události. Něco, co vypadá nenápadně, ale přitom to nezapadá do systému. „Jaké rodiny?“ má se zeptat detektiv-badatel. Nukleární rodina sestávající z muže, ženy a jednoho až dvou dětí, nebo islámská rodina sestávající z muže a čtyř manželek a obrovského množství potomků? Registrované partnerství homosexuálů či lesbiček s adoptovaným dítětem?

Neměli bychom nikoho zesměšňovat tím, že jeho výroky překroutíme a pak polemizujeme s něčím, co dotyčný neřekl. Pokud chceme studovat společnost – která existuje, jak se pokusíme dále dovodit – musíme se kromě textů zabývat také kontexty. Paní premiérka totiž předtím řekla toto: „Myslím, že jsme prožili období, kdy příliš mnoho lidí dávalo najevo, že pokud mají problém, je povinností vlády se jím zabývat.“ „Přehazují svůj problém na společnost.“ Přitom by se měli nejdříve o sebe postarat sami a pak se postarat o lidi ve své blízkosti a ne se jen ptát na to, jaká mají práva a zapomenout na povinnosti.

Jak vidíme, její argumentace je vlastně praktická. Jistě by se ošívala, kdyby jí někdo řekl, že neexistuje konzervativní strana, že existují jen muži a ženy. Její věta je však tak radikální, že se pro nás může stát červenou nití, která se bude vinout touto knížkou o sociologii a společnosti. To není zesměšnění, ale naopak pocta. Sociolog totiž musí být především zdvořilý, jinak se o společnosti nikdy nic nedoví.

Takže co se míní slovem společnost?

Pojmem společnost se označuje nejobecnější systém lidského soužití. Vzniknout mohl v dnešním smyslu až tehdy, když lidé začali vnímat svět jako problém. To se většinou dělo v dobách velkých společenských zvrátů, především po Velké francouzské revoluci, která symbolicky vypukla 14. 7. 1789 útokem na Bastilu. Stát a společnost už najednou nebyly totéž.

Společnost není samozřejmě „věc“, neexistuje ve stejném slova smyslu jako třeba kámen, na který si můžeme sáhnout. Společnost je konstrukt – teoretický pojem, který není přímo pozorovatelný, je to schéma, model používaný k tomu, abychom svět pochopili.

Je několik definic společnosti. Společnost můžeme definovat třeba takto: „velké sociální seskupení, které sdílí totéž geografické teritorium a je podřízeno téže politické autoritě a převažujícím kulturním očekáváním“. (Nelson T.: online dokument – *The Sociological Perspective*)

Dnes už žijeme ve světě, který je vzájemně propojen. Americká autorka Sara Bongiorno se pokusila žít po celý rok 2005 bez výrobků vyrobených v Číně, přesněji aspoň bez těch, které nesly visačku Made in China, protože na mnohých džusech a jahodách původ zakazník nepozná, a výsledkem bylo konstatování, že je to prakticky nemožné. (*The Boston Globe*, 19. červenec 2007)

Svět je tedy propojen různými vazbami vzdor vzdálenostem a politickým systémům. Proto se potíže jedné části světa mohou stát hned problémem opačné části planety. Nejvíce je to vidět na takzvaných ropných krizích. Nejsou tedy jen muži a ženy a rodiny, ale je tu společnost a to dokonce globální. Sociologie může odhalit mnoho předsudků, mýtů a nepřesností, které se týkají tzv. zdravého rozumu. Lidé na některých místech planety se prostě řídí jinými zásadami než my v Evropě. Ten kontrast je lépe vidět v angličtině, která zná pojem commonsense knowledge, tedy rozumné názory. Kultury se však liší v tom, zda je rozumné a správné provozovat otroctví nebo upalovat vdovy. Nejde o to, že bychom v rámci nějakého kulturního relativismu upustili od svého pojetí, ale nesmíme zapomenout na to, že pro některé lidi jsou vodítkem i názory z na-

šeho pohledu zcela pomýlené nebo scestné. Tyto zdánlivě akademické otázky se najednou objeví v praxi, když je například vidět, že armáda, která obsadila cizí zemi, není schopna zvládnout situaci, ačkoliv má jasnou převahu vojenské síly. To se stalo třeba Američanům v irácké válce.

Nakolik je možné objektivní sociologické poznání, o to se vede spor. Sociologům nakonec nezbyvá nic jiného, než se pokoušet nacházet jakési obecné vzorce lidského chování.

Americký sociolog C. Wright Mills (1916–1962) přišel s pojmem sociologická imaginace (sociological imagination). Myslel tím schopnost poznat v sociálních událostech zákonitosti a v tomto světle se dívat i na své osobní zkušenosti. To nám pak dává možnost rozlišit mezi osobními problémy a problémy celé společnosti. Jako příklad lze uvést například výzkum *Polský sedlák v Evropě a Americe* polského sociologa Floriana Znanieckého (1882–1958). Zkoumal dopisy, které psali sedláci-imigranti domů do Polska. Mnozí si stěžovali, že jejich synové jsou mimořádně neposlušní a vzpurní. Nebylo to však tím, že by je otcové špatně vychovali. Mohla za to vykořeněnost nutně doprovázející opuštění tradičního prostředí.

Mnoho sociálních otázek, jako je třeba sebevražda, nezaměstnanost, násilí nebo bezdomovectví, nahlížíme jako osobní problém a přitom jde o sociální jevy. Velmi patrné je to právě na sebevraždě. Francouzský renesanční spisovatel Michel de Montaigne (1533–1592) ji popisuje jako výsostně individuální akt, dokonce jako jakési vyvrcholení lidské svobody.

„Říká se právě, že moudrý žije potud, pokud má, a nikoliv, pokud může; a že nejlaskavějším darem, který nám příroda poskytla a který nám odnímá veškerou možnost stěžovat si na náš lidský úděl, je to, že nám vložila do rukou klíč k úniku. Zařídila, aby byl vstup do života jediný, ale východů ponechala tisíc... Smrt není lékem proti jedné nemoci; smrt rázem vyléčí nemoci všechny. Je to zcela bezpečný přístav, kterého se nikdy nemusíme strachovat, a často po něm lze toužit. Všechno záleží konec konců na jediném: má si člověk svůj vlastní konec způsobit, nebo jej má snést?

Má svému určenému dni vyběhnout vstříc, nebo jej má očekávat? Ať se ten den dostaví odkudkoliv, je to vždycky jeho den. Ať se nit přetrhne kdekoliv, přetrhne se celá, jsme na konci přadena. Smrt nejdobrovolnější je nejkrásnější. Život závisí na cizí vůli, smrt na naší vlastní...” (Montaigne 1995: 130)

Jenomže už dnes můžeme říci, kolik sebevražd bude zhruba spácháno v naší zemi příští rok. Na to nemusíme být věštcí. Bude jich asi tolik jako letos. Podle údajů Evropské komise spáchá v členských zemích Unie sebevraždu každoročně okolo 58 000 lidí. V samotném Česku je to kolem 1500 lidí. Podle Českého statistického úřadu, na základě sledování z let 1996–2003 páchají lidé nejvíce sebevražd v dubnu. (Český statistický úřad: *Sebevraždy podle ročního období*)

Běžný člověk by možná – stejně jako Michel de Montaigne – soudil, že sebevražda je natolik individuální akt, že tu statistika nehraje roli, ale není tomu tak. Nejvíc lidí si bere život v dubnu a nejméně v prosinci. A basta. Sociální zákonitost. Stejně jako třeba to, že po revoluci, ať je jakkoli demokratická, následuje vzestup zločinnosti.

Je jasné, že nesmíme být jen otroky statistik. Sociologická imaginace také znamená, že umíme za číselnými daty rozeznat hlubší realitu. Psychoanalytik Ernest van den Haag (1914–2002) píše: „Pokud nějaký člověk, opilý či střízlivý, narazí se svým vozem do telefonní budky, je to dopravní nehoda, sebevražda nebo následek alkoholismu? Kolik sebevražedného úmyslu je obsaženo v ‚předávkování‘ prášky na spaní? Jak náhodná byla ‚smrt utonutím‘? Abychom to s jistotou věděli, musíme znát okolnosti a navíc i osobu, které se to týká; její motivace je často smíšená a ona sama by často nemohla říci, zda chtěla spáchat sebevraždu nebo ne. Pouhá statistická data toho mnoho nevysvětlí.“ (Haag 1963: 185)

Dnes musíme jít v naší sociologické imaginaci ještě o něco dál. Musíme se na své osobní zkušenosti dívat z hlediska „těch druhých“: bezdomovců, homosexuálů, rasových menšin.

Jak se stalo, že najednou vznikl obor zvaný sociologie?